

ANNALES   ZBORNÍK
MUSEI   SLOVENSKÉHO
NATIONALIS   NÁRODNÉHO
SLOVACI   MÚZEA

GEDENKSCHRIFT   ZBORNÍK NA PAMIATKU
FÜR MAGDA PICHLEROVÁ   MAGDY PICHLEROVEJ
STUDIEN   ŠTÚDIE

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKEHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA SUPPLEMENTUM 11

GEDENKSCHRIFT ZBORNÍK NA PAMIATKU
FÜR MAGDA PICHLEROVÁ MAGDY PICHLEROVEJ
STUDIEN ŠTÚDIE

Bratislava 2016

ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI
ZBORNÍK SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA

ARCHEOLÓGIA SUPPLEMENTUM 11 ŠTÚDIE

Redakčná rada/Editorial Board

PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda/Chairman), Doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc., Mgr. Radoslav Čambal,
PhDr. Beata Egyházy-Jurovská, PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD., Doc. PhDr. Matej Ruttkay, CSc., PhDr. Vladimír Turčan

Zostavovateľ/Edited by

Mgr. Igor Bazovský, PhD.

Preklad do nemeckého, anglického a slovenského jazyka/translation into English, German and Slovak languages:
REELS, s. r. o., Stephanie Staffen

Publikácia je recenzovaná/publication is reviewed

Za jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori/the Authors are responsible for their contributions

Tlač/Print: Varínska tlačiareň, Varín

Grafická úprava: Matúš Lányi, návrh obálky Mgr. Radoslav Čambal

Vydalo/Published by: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2016

Náklad/Numbers of the copies: 350 kusov

© Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum/Slovak National Museum-Archaeological Museum 2016

ISBN 978-80-8060-383-0

PhDr. MAGDA PICHLEROVÁ, CSc.
16. 9. 1931 – 28. 10. 2014

OBSAH / INHALT

- 7 **Igor Bazovský/Beáta Egyházy-Jurovská**
Bibliografia prác Magdy Pichlerovej
Bibliographie von Magda Pichlerová
- 15 **Beáta Egyházy-Jurovská**
Spomienka na PhDr. Magdu Pichlerovú
Erinnerung an PhDr. Magda Pichlerová
- 17 **Susanne Stegmann-Rajtár**
Polstoročie od objavenia mohylníka v Dunajskej Lužnej-Nových Košariskách
Ein halbes Jahrhundert seit der Entdeckung der Grabhügel
in Dunajská Lužná-Nové Košariská
- 27 **Radoslav Čambal – Peter Milo – Igor Murín**
Geofyzikálny prieskum mohýl v Dunajskej Lužnej-Nových Košariskách
Geophysikalische Prospektion der Hügelgräber in Dunajská Lužná-Nové Košariská
- 35 **Zdeněk Farkaš – Miloš Gregor**
K otázke niektorých kamenných brúsených nástrojov z Bratislavy-Devína
Zur Frage einiger steinernen geschliffenen Werkzeuge aus Bratislava-Devín
- 45 **Juraj Bartík – Igor Bazovský – Pavol Jelínek – Alena Šefčáková**
Osídlenie Bratislavy-Rusoviec v staršej dobe bronzovej
Besiedlung von Bratislava-Rusovce während der älteren Bronzezeit
- 75 **Anita Kozubová**
Armringe aus Gräberfeldern der Vekerzug-Kultur in Chotín
Náramky z pohrebísk vekerzúgskej kultúry v Chotíne
- 103 **Miroslava Daňová**
Rímske prstene z Gerulaty (Nálezy z výskumov
L. Kraskovskej a M. Pichlerovej v novom svetle)
Römische Fingerringe aus Gerulata (Funde von den Grabungen
von L. Kraskovská und M. Pichlerová im neuen Licht)
- 119 **Tomáš Janek**
A New Insight into Problematic of Roman Building Terracota
von Bratislava-Rusovce
Nový pohľad na problematiku rímskej stavebnej keramiky
z Bratislavy-Rusoviec
- 125 **Jaroslava Schmidtová – Ludovít Mathédesz:** Nové nálezy jednotky piatej kohorty Lucensium
Neue Funde der Einheit der fünften Kohorte Lucensium
- 131 **Denes Gabler**
Terra sigillata in der römischen Siedlung Visegrád-Lepence
Terra sigillata z rímskeho sídliska Visegrád-Lepence

- 147 **Klára Kuzmová – Margaréta Musilová**
Terra sigillata v nálezových kontextoch z historického jadra Bratislavy (výskumy v rokoch 1986-1996)
Terra sigillata im Fundkontexten aus dem historischen Kern von Bratislava (Grabungen in den Jahren 1986-1996)
- 159 **Kristián Elschek**
Faléra Jupitera Ammona, plastika Sarapisa a ataša Siléna zo Slovenského Pomoravia
Jupiter Ammon Phalera, Sarapis Plastik und Silenos Attasche vom slowakischen Marchgebiet
- 167 **Ján Rajtár**
Olovená votívna plastika Merkúra z Hurbanova
Eine votive Bleistatueette des Merkur aus Hurbanovo
- 175 **Vladimír Turčan**
Poznámky k severnému predpoliu Gerulaty
Bemerkungen zum nördlichen Vorfeld von Gerulata
- 181 **Vladimír Varsik – Titus Kolník**
Prstene a náramky z Cíferu-Pácu
Fingerringe und Armringe aus Cífer-Pác

TERRA SIGILLATA V NÁLEZOVÝCH KONTEXTOCH Z HISTORICKÉHO JADRA BRATISLAVY (výskumy v rokoch 1986 – 1996)

KLÁRA KUZMOVÁ – MARGARÉTA MUSILOVÁ

Keywords: *Terra sigillata, Bratislava – historical centre, Roman period*

Abstract: *Terra sigillata in the context of finds from the historic centre of Bratislava (excavations from 1986 to 1996). The analysed terra sigillata (four unique fragments) comes from four close sites in the historical centre of Bratislava (Hlavné nám. 2 and 7, Zelená ul. 10 – Ventúrska ul. 12 and Rudnayovo nám.). Overall, this collection dates to the period from the second half of the 2nd century AD to the first third of the 3rd century AD. It comprises mostly decorated terra sigillata from Central Gaul from the period of the Marcomannic wars (Drag. 37, Lezoux, Censorinus, Albucius) and one fragment of plain ware from the Rhineland dating from the Severan period (Drag. 32, Rhein Zabern). In terms of stratigraphy, these finds fall into the so-called transitory horizon between the late La Tène period and the early Middle Ages, in which no Roman structures were identified. The occurrence of terra sigillata and of other sporadic finds of Roman provenance obtained by archaeological research of the Municipal Monument Preservation Institute in Bratislava over the last thirty years allows us to assume the existence of a certain form of contemporary settlement, or perhaps even Roman buildings, at this strategically important place near the borders of northern Pannonia.*

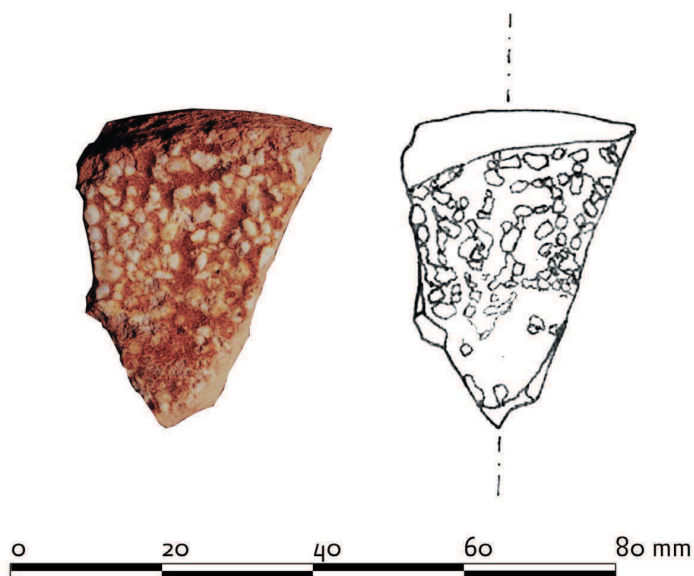
Rímske osídlenie historického centra Bratislavy, ležiaceho na rovinatom ľavom brehu Dunaja, nebolo zatiaľ archeologickým výskumom jednoznačne potvrdené. Bádania sa v minulosti odvolávali najmä na staršie písomné zmienky napr. o nálezoch rímskej cesty, rímskych tehál s kolkami (obr. 1), o predmetoch uložených v zbierkach dnešného Múzea mesta Bratislavy alebo v arcibiskupských zbierkach v Ostrihome (*Ortway 1892, 41-42; Eisner 1934, 74; Ondrouch 1938, 28, 58; Polla/Vallašek 1991, 95; Kolník et al. 1993, 236-242*). Pri výskumoch na bratislavskom Hradnom kopci sa však už pred časom našlo množstvo rímskeho stavebného materiálu, ktorý bol sekundárne použitý v mladších stavebných fázach. Pozostával z opracovaných kameňov a zlomkov architektonických článkov, tehál s kolkami rímskych légii a nápisových kamenných pamiatok (*Polla/Vallašek 1991, 60; Kolník 2012a, 240-243*). Významné výsledky priniesol v tomto smere až nedávny archeologický výskum, ktorý tu doložil unikátne rímske architektúry z neskorej doby laténskej (*Musilová/Minaroviech 2014, 73-96; Resutík 2014, 153-166; Vrtel et al. 2014, 45-72; Musilová et al. 2014*). Je predpoklad, že za rímske v laténskom prostredí možno považovať aj zvyšky architektúry objavené A. Vallaškom v roku 1967 v západnej, vyvýšenej časti historického centra, na Kapitulskej ulici č. 17¹ (*Novotný 1979, 206-208; Novotný 1987, 40-41*). Pokračovanie tejto stavby východným smerom potvrdzuje nález B. Lesáka z roku 2001 na Ventúrskej ul. č. 7 (*Lesák 2002, 114-115*). Na základe stratigrafickej situácie sa A. Vrtel domnieva, že k vybudovaniu uvedenej architektúry došlo až po zasypaní neskorolátenskej priekopy, pravdepodobne v rovnakom období ako na Hradnom vrchu (*Vrtel 2012, 165*). Vychádzajúc zo súčasného stavu bádania, odkryté architektúry svedčia o kontaktoch Keltov s Rimanmi už koncom 1. stor. pred Kr., t.j. v období, ktoré predchádzalo vzniku provincie Panónia a ustanoveniu *limes romanus* na Dunaji.

Obr. 1. Dobová fotografia rímskej tehly s kolkom LEG XV APO (XV. Légia Appolinaris, sídliaca od pol. 1. storočia v Carnunte), nález z Bratislavy (*Ortway 1892, 42*).

Abb. 1. Zeitgemäßes Foto eines römischen Ziegels LEG XV APO (XV. Legio Appolinaris, die ab der Hälfte des 1. Jh. in Carnuntum siedelte), Fund aus Bratislava (*Ortway 1892, 42*).

1 Pôvodné popisné číslo tohto objektu bolo Kapitulska ul. 2a.

Obr. 2. Fragment trecej misky so žltohnedým potahom; nálezisko: Hlavné nám., plocha (Foto: O. Šilingerová, kresba: L. Kováčik).

Abb. 2. Bruchstück einer Reibschüssel mit gelbbraunem Überzug; Fundstelle: Hlavné námestie – Hauptplatz (Foto: O. Šilingerová, Zeichnung: L. Kováčik).

Historický vývoj tohto mikroregiónu bol v nasledujúcom období výrazne ovplyvnený anexiou panónskeho územia Rimanmi, a najmä situáciou na pravom brehu Dunaja, kde sa za vlády Flaviovcov začala systematická výstavba hraničných vojenských opevnení. Jedným z nich bol aj auxiliárny kastel Gerulata (Bratislava-Rusovce), vybudovaný v 80. rokoch 1. stor. po Kr. na strategicky dôležitom úseku rímskych hraníc, východne od Carnunta (Varsik 2012a, 223-231; Schmidtová 2012, 256-271). Príchod rímskej armády priniesol so sebou zásadné zmeny a zásahy do pôvodného prostredia. Vyžiadali si mnohé opatrenia, súvisiace najmä so zásobovaním vojska a vytvorením potrebnej infraštruktúry, ktoré viedli k postupnej provincializácii krajiny a k romanizácii domorodého obyvateľstva. Stabilizácia rímskej hranice a brodový úsek Dunaja v priestore dnešnej Bratislavy boli určujúcimi faktormi aj pre rozvoj výmenno-obchodných aktivít Rimanov smerom na sever, na ľavý breh rieky a ďalej do barbarika. Podliehal mocensko-politickým záujmom impéria o územia osídlené germánskymi kmeňmi, ktoré sa neskôr, najmä v období markomanských vojen, prejavili aj vojenskými výpravami a dočasným pobytom rímskych vojsk za severnou hranicou Panónie (Rajtár 2014). Historické centrum Bratislavy sa nachádza zároveň v oblasti, kde sa križovali dve významné transkontinentálne cesty – jantárová a limitná, sprostredkujúce obchodné i kultúrne kontakty severo-južným a východo-západným smerom. Na intenzívne rímsko-germánske vzťahy v bezprostrednom predpolí noricko-panónskeho limitu, vytvárajúce „tretiu zónu“ medzi Rímom a barbarikom, poukázali už J. Bouzek a I. Ondřejová (1990).

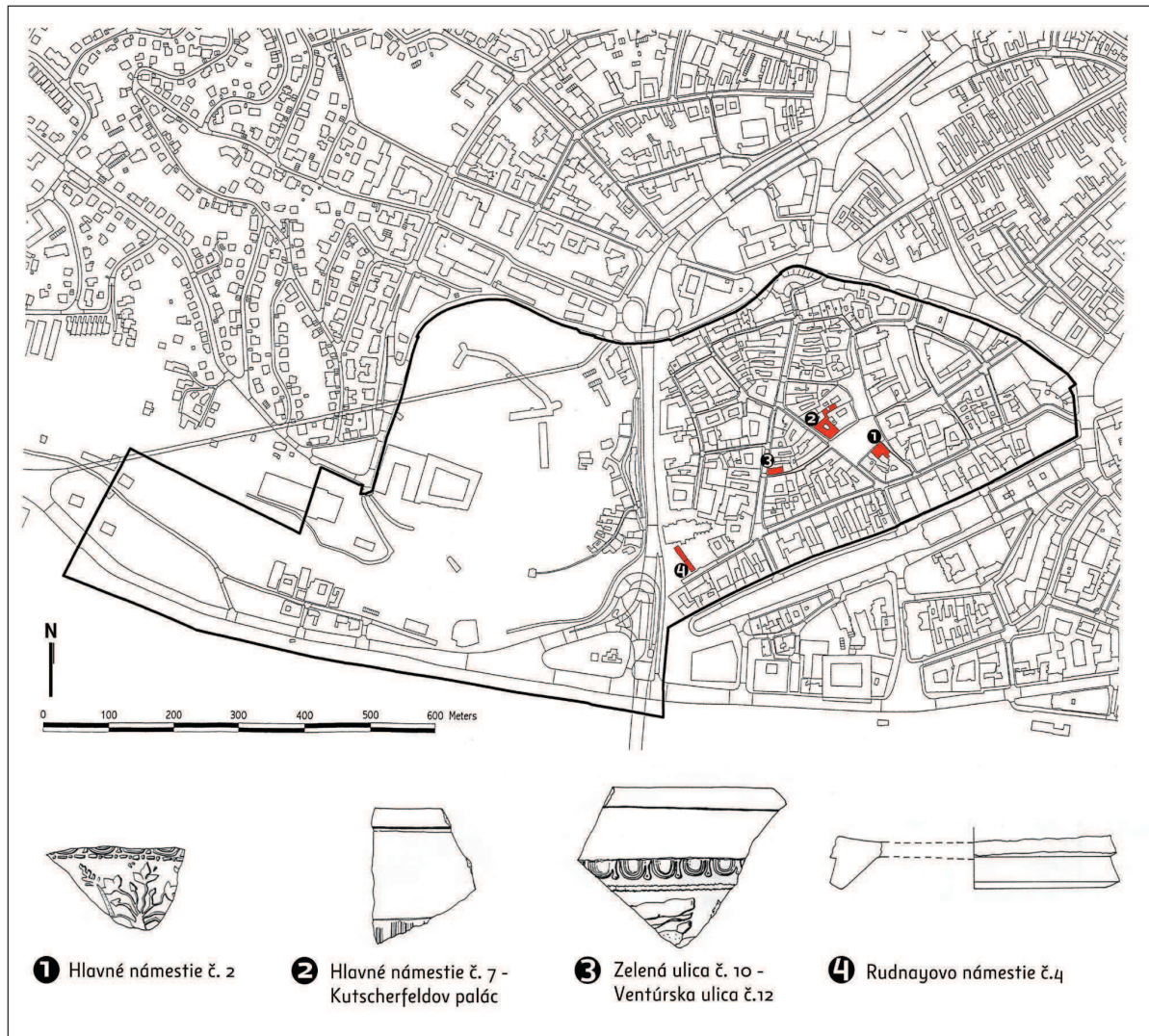
T. Kolník predpokladá, že uvedené i ďalšie skutočnosti týkajúce sa historického jadra Bratislavy, tu môžu indikovať aj existenciu rímskeho oporného bodu, a to minimálne v najexponovanejších obdobiach, t.j. počas markomanských vojen alebo za vlády Valentiniana I. Nevyklučuje pritom, že v 2. stor. po Kr., reálnejšie však po markomanských vojnách, za vlády Severovcov, tu mohli stáť aj rímske (murované) stavby, resp. menšia polyfunkčná rímska stanica (Kolník et al. 1993, 237-242; Kolník 2012a, 241-243). Stavba tohto druhu by mohla slúžiť aj ako prekladisko tovaru alebo trhovisko pre rímskych kupcov, obchodujúcich s domácim obyvateľstvom. Ich prítomnosť v tomto priestore dokladajú sídliská germánskych Kvádov, archeologicky doložené v širšom zázemí Bratislavy (Kolník 2012b, 231-235; Varsik 2012b, 236-238). Nálezy a nálezové celky, ktoré by mohli existenciu rímskych stavebných štruktúr v historickom centre mesta jednoznačne potvrdiť síce chýbajú, ale k sporadickým archeologickým prameňom pribudli za posledných 30 rokov ďalšie nálezy mincí a iných predmetov rímskej proveniencie, získané terénnymi výskumami Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave (Lesák/Musilová/Hoššo 1994; Lesák/Musilová 1996, 19; Musilová/Lesák 1996, 95, tab. III: 1, 2; Lesák/Resutík 2000, 68; Musilová 2011). Nachádzajú sa medzi nimi aj fragmenty keramických nádob zhotovených v blízkej Panónii, ale aj vo vzdialenejších rímskych provinciách. Takými sú napríklad fragmenty trecích misiek (mortárií) z výskumu Hlavného námestia (obr. 2) so žltohnedým potahom a zelenou glazúrou z Radničnej ul. č. 1², a tiež podlahová dlaždice z Hlavného námestia (výskum v r. 1990).

² Nepublikované nálezy MÚOP, za informáciu ďakujeme B. Lesákovi. Hlavné nám., plocha – fragment trecej misky tehlovočervenej farby so žltohnedým potahom (prír. č. 41/91, S1/A, obj. 33/91); Radničná ul. 1, Ápponyiho palác, nádvorie, sektor 4 – fragment trecej misky so zelenou glazúrou (prír.č. 34/06).

Na zásobovaní pohraničnej zóny remeselnými výrobkami sa podieľali aj obchodníci s keramikou – *negotiatores rei cretariae*, ktorí dodávali hrnčiarsky tovar v prvom rade vojenským jednotkám na panónskom limite. Jednou z komodít, zaujímavých či už pre rímskych legionárov, príslušné civilné alebo pôvodné obyvateľstvo žijúce v ich susedstve, bola zaiste aj kvalitná stolová keramika – terra sigillata. Jej distribúcia bola predmetom importu a diaľkového obchodu zo západorímskych provincií, pri ktorom sa pre jej krehkosť využívali aj vodné cesty, vrátane splavných riek. Jedným z dokladov transportu terra sigillaty do Panónie prostredníctvom dunajskej lodnej dopravy je nápis na sarkofágu Valerie Lucilly z Brigetia. Manžel pochovanej – Aurel(ius) Martialis – bol podľa novej interpretácie majiteľom obchodných lodí (*nauclerus*) v Pons Aeni,³ a prepravoval tovar, vrátane terra sigillaty, do stredodunajskej oblasti v druhej tretine 3. stor. po Kr. (Mráv 1999).

V rímskom svete patrila terra sigillata k všeobecne rozšírenému hrnčiarskemu tovaru, najmä vďaka svojej kvalite a estetickému vzhľadu. Používala sa predovšetkým ako stolový riad v civilnom i vojenskom prostredí rímskych provincií, pričom sa ukladala aj do hrobov a našla svoje miesto aj za hranicami Rímskej ríše, na barbarských sídliskách a pohrebiskách. Štyri fragmenty tejto keramiky sa podarilo odкрыť aj v rôznych častiach historického jadra Bratislavy, počas archeologických výskumov, ktoré tu v rokoch 1986-1996 uskutočnili pracovníci MSPSOP⁴ a MÚOP (obr. 3). Ich charakteristiku a nálezové okolnosti predkladáme v nasledujúcej časti nášho príspevku.

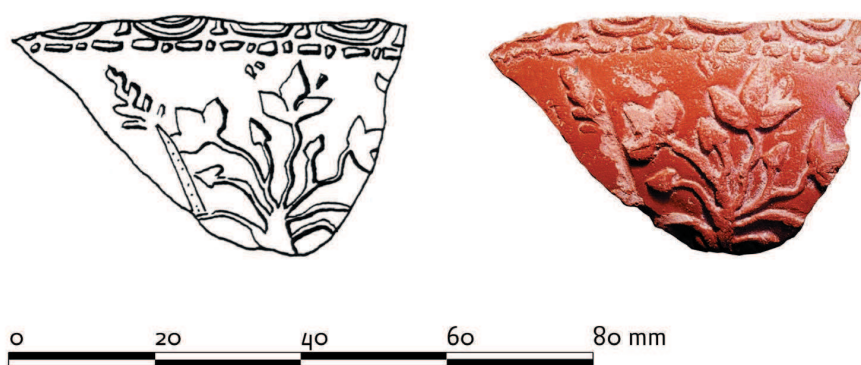

Obr. 3. Náleziská terra sigillaty na základe výskumov v r. 1986-1996 v historickom centre Bratislavy (Mapka: A. Gondová).

Abb. 3. Fundplätze von Terra Sigillata auf der Basis von Grabungen in den J. 1986-1996 im historischen Stadtkern von Bratislava (Karte: A. Gondová).

³ Tiež Enus alebo Enum (dnes Pfaffenhofen) – prístav na rieke Inn, situovaný na hraniciach medzi provinciami Raetia a Noricum, zároveň colná stanica a hrnčiarске centrum vyrábajúce terra sigillatu v druhej tretine 3. stor. po Kr.

⁴ MSPSOP – Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v rokoch 1968-1991, jej nástupníckou organizáciou sa stal v roku 1991 Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave – MÚOP.

Obr. 4. Fragment terry sigillaty (miska typu Drag. 37, dielňa Lezoux, Censorinus (?), 2. pol. 2. stor.); nálezisko: Hlavné nám. č. 2 (Foto: O. Šilingerová, kresba: Z. Rabinová).

Abb. 4. Terra Sigillata Bruchstück (Schüssel vom Typ Drag. 37, Werkstatt Lezoux, Censorinus(?), 2. Hälfte des 2. Jh.); Fundstelle: Hlavné námestie 2 (Foto: O. Šilingerová, Zeichnung: Z. Rabinová).

1. Bratislava-Staré mesto, Hlavné nám. č. 2, parcela č. 314 (obr. 3: 1) (Meštiansky dom, od roku 2002 sídlo japonského veľvyslanectva)

Archeologický výskum tohto stredovekého domu sa uskutočnil v rámci jeho pamiatkovej obnovy vo viacerých etapách v rokoch 1987, 1988 a 1991 (Hoššo 1992, 48-49). V rokoch 1987 a 1988 sa skúmal dvor objektu a časť jeho suterénu. Výskumom sa podarilo zistiť výraznú neporušenú stratigrafiu historických vrstiev od doby laténskej až po stredovek, pričom sa zachytila aj stredoveká studňa. V roku 1991 sa výskum realizoval vo vnútri vežového domu z druhej polovice 13. stor. Boli tu preskúmané sídliskové vrstvy hrubé viac ako 3 m. Pod súčasnou dlážkou prízemnia ležala cca 30 cm hrubá vrstva novovekej navážky zo 17.-18. stor. Pod ňou sa nachádzali vrstvy obsahujúce zlomky zvieracích kostí a keramiky z prvej polovice 15. stor. Pod stredovekými vrstvami ležala v hĺbke -160 cm pôvodná maltová dlážka vežového domu. Vo vrstvách pod dlážkou, hrubých cca 120 cm, sa v profile 002 našlo väčšie množstvo typologicky rôznorodej laténskej keramiky, od zlomkov bežných úžitkových nádob až po jemný maľovaný riad (Hoššo 1992, obr. 22: 1, 6), a tiež aj ojedinelý fragment terry sigillaty (prír. č. 19/90, inv. č. AM/00174; Hoššo 1992, 48-49; obr. 22: 8). Pod týmito vrstvami sa v hĺbke -300 cm zistilo sterilné podložie z naplavených pieskov so zahĺbeným halštatským obytným objektom. Vo výplni objektu sa nachádzala keramika s plastickým ornamentom, typickým pre kalenderberskú kultúru (Hoššo 1992, 49).⁵

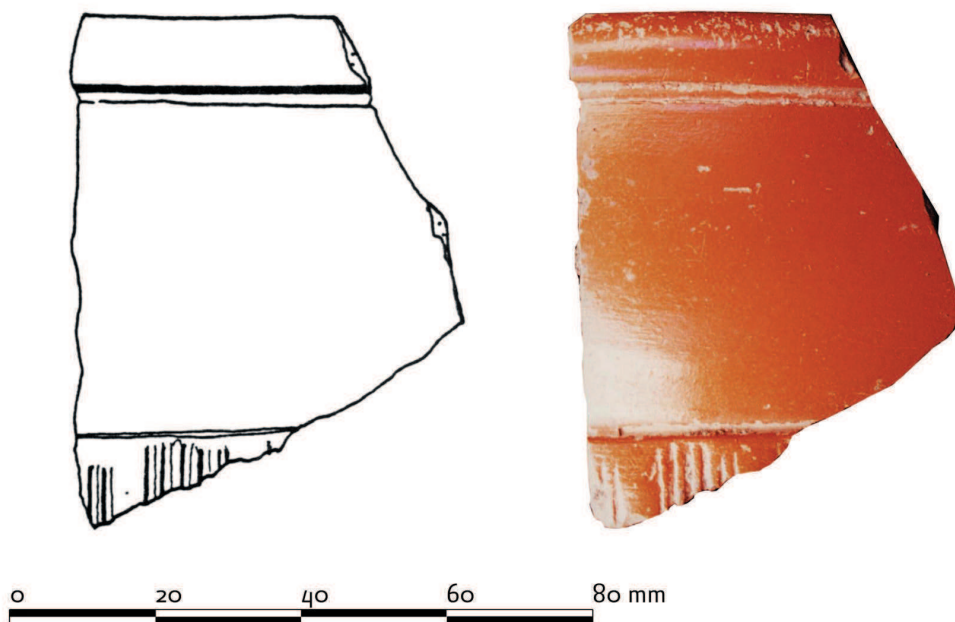
Predmetný črep terry sigillaty pochádza z reliéfnej misky typu Drag. 37, má matne lesklý povrch hnedočervenej farby. Jeho výzdobu tvorí čiastočne zachovaný vajcovec (CGP, obr. 29: 1), strom s trojdielnymi listami (Rogers 1974, N11) a časť bližšie neurčiteľného listu (obr. 4). Pochádza zo stredogalského výrobného centra v Lezoux, pravdepodobne z dielne majstra menom Censorinus, pôsobiaceho v neskororománskom období. Jeho výrobky sú v stredodunajskej oblasti datované do obdobia markomanských vojen na základe ich výskytu v tzv. zánikových horizontoch spájaných s týmito udalosťami. Na panónskom limite sú doložené napr. vo Vindobone (Gabler 1994, Tabela I), Carnunte (Gabler 2010, 186), ale aj vo vnútrozemí provincie (napr. Gorsium; Gabler 1994, Tabela I). Jeden bližšie nestratifikovaný nález je známy aj z Gerulaty, z polohy Bergl (Kuzmová 1996, 167). Ich spojitost' s uvedeným obdobím potvrdzujú aj nálezy z barbarika, napr. z rímskeho oporného bodu v Mušove-Hradisku, datovaného medzi roky 172-180 (Komoróczy 2008; Klanicová 2008, 440-442), pričom z germánskych sídlisk a pohrebísk na území dnešnej Moravy nie sú známe (Droberjar 1991, 28-29). Výrobky Censorina sa však vyskytli na kvádskych sídliskách na juhozápadnom Slovensku – v blízkosti dunajskej hranice, v areáli vidieckej usadlosti s rímskymi stavbami v Bratislave-Dúbravke (Censorinus/Paternus II; Kuzmová 1994, 245), a tiež aj na dolnom Pohroní a strednom Považí (Bíňa, Pobedim; Kuzmová 1994, 245).

2. Bratislava-Staré mesto, Hlavné nám. č. 7, parc. č. 15 (obr. 3: 2) (Kutscherfeldov palác, od roku 1991 sídlo francúzskeho veľvyslanectva)

Záchranný archeologický výskum na nádvorí tohto paláca sa uskutočnil v roku 1994 v súvislosti s výstavbou podzemného kontajnera (Lesák/Musilová/Hoššo 1994). Okrem stredovekých niveliet a objektov z 12.-15. stor. boli zistené viaceré vrstvy a objekty z obdobia praveku a doby laténskej. Z tzv. prechodného horizontu medzi úrovňou neskej doby laténskej (LTD2) a stredovekom boli v spodnej časti vrstvy č. 4 (137,92-137,95 m n.m.)⁶ zistené dva sídliskové objekty (č.

⁵ Počas písania tohto príspevku nebolo už možné spätne zistiť absolútne výškové hodnoty z archeologického výskumu J. Hoššu, pretože sme jeho nálezovú správu nemali k dispozícii.

⁶ Všetky nadmorské výšky sú uvedené v systéme merania podľa hladiny Baltického mora skratkou B.p.v., t. j. Balt po vyrovnaní.

Obr. 5. Fragment terry sigillaty (miska typu Drag. 37, dielňa Lezoux, 2. pol. 2. stor.); nálezisko: Hlavné nám. č. 7 (Foto: O. Šilingerová, kresba Z. Rabinová).

Abb. 5. Terra Sigillata Bruchstück (Schüssel vom Typ Drag. 37, Werkstatt Lezoux, 2. Hälfte des 2. Jh. Fundstelle: Hlavné námestie 7 (Foto: O.

9/94 a 10/94), ktoré obsahovali laténsku keramiku, ale aj drobné kovové predmety. Uvedené objekty a nálezy dovoľujú predpokladať kontinuitu osídlenia na tomto území aj po bójsko-dáckom konflikte v rokoch 55-44 pred Kr. Autori výskumu sa domievajú, že oba objekty súvisia so zánikom laténskeho osídlenia v rokoch 30-20 pred Kr., pričom ich nadzemné časti boli pravdepodobne zničené nasledujúcim rímskym až včasnostredovekým osídlením⁷ (Musilová/Lesák 1996a, 103).

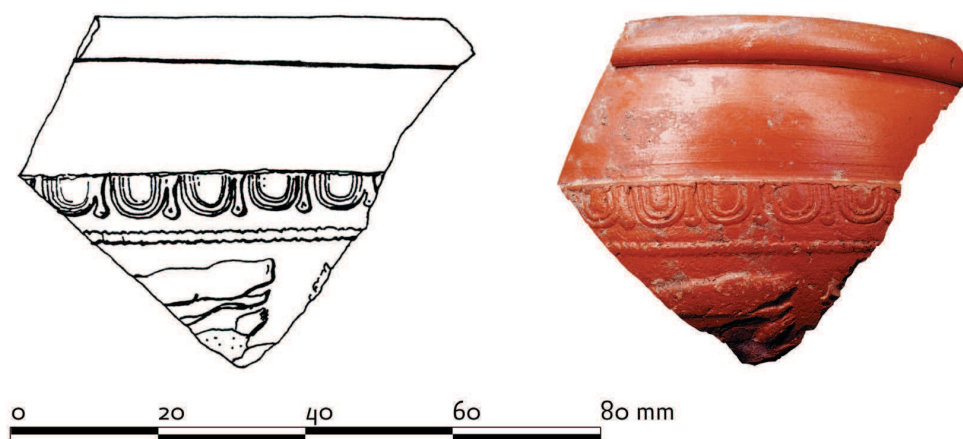
V objekte č. 9/94, ktorý predstavoval prepálenú interiérovú dlážku chaty s nadzemnou konštrukciou, sa našla neskorolátenská spona s prehnutým lučíkom typu Almgren 18 (prír. č. 14/94) a bronzové váhy (prír. č. 15/94; Musilová/Lesák 1996a, 88-92, tab. II: 1, 2). Z exteriérovej nivelety tohto objektu (z vrstvy č. 4) pochádza strieborná minca - tetradrachma s nevýraznou razbou a nápisom NONNOS (prír. č. 18/94; Musilová/Lesák 1996a, 92; Musilová/Lesák 1996b, 207-213).

V objekte č. 10/94, v západnom rohu sondy č. S1/94, v nadmorskej výške 137,95-137,92 m, sa nachádzal zhluk početných lomových kameňov rôznej veľkosti, bez zjavného opracovania a usporiadania. Autori výskumu predpokladajú, že ide o deštrukciu blízkej kamennej stavby (Musilová/Lesák 1996a, 92). Z tohto objektu pochádzalo 72 keramických črepov, pričom väčšinu z nich tvorila laténska keramika (96 %), ale vyskytli sa tu aj zlomky rímskej keramiky (4 %). Objekt nebolo možné preskúmať v celom rozsahu, keďže sa nachádzal v rohu sondy a podchádzal pod stavbu. Laténska keramika zahŕňala zlomky hrncov situlovitého tvaru zdobených hrebeňovaním, súdkovitých nádob a misiek kónického tvaru s dovnútra vtiahnutým okrajom (Musilová/Lesák 1996a, tab. I). Rímskoprovinciálne výrobky tu boli zastúpené zlozkami keramiky tehlovočervenej farby zdobenej jemnými vrypami (Lesák/Musilová/Hoššo 1994, tab. XXI: 2-4; Musilová/Lesák 1996a, tab. III: 1-3, 95), datovanej od prvej polovice 2. až prvej polovice 3. stor. a fragmentom terry sigillaty (prír. č. 60/94, inv. č. AM/00177; Musilová/Lesák 1996a, tab. III: 4, 95; Lesák/Musilová/Hoššo 1994, tab. XXI: 5).

Objekt č. 10/94 sa nachádzal v superpozícii s laténskym objektom č. 12/94, datovaným do druhej polovice 1. stor. pred Kr., do obdobia tzv. katastrofického horizontu z rokov 55-44 pred Kr. (Zachar 1993, 188). Objekt č. 12/94 niesol stopy deštrukcie ohňom, t.j. zrútené steny, prepálenú mazanicu, uhliky, trámy, skelet a lebku dieťaťa. Poloha lebky dieťaťa, ako aj časti jeho skeletu, svedčia skôr o násilnom skone ako o rituálnom pohrebe (Šefčáková 1995, 59-75). K sídliskovému objektu č. 12/94 patrí aj odpadová jama č. 14/94 s laténskou keramikou a dvomi bronzovými sponami typu Jezerine-Feugère 12a a Gorica (Musilová/Lesák 1996a, 94-101).

Uvedený fragment terry sigillaty je okrajovým črepom z reliéfnej misky typu Drag. 37, s matne lesklým povrchom červenohnedej farby (obr. 5). Z jeho výzdoby sa zachovala iba časť vajcovca (Rogers 1974, B 105). Pochádza pravdepodobne zo stredogalskej dielne Lezoux, rámcovo z 2. pol. 2. storočia. Za hornú hranicu jeho datovania možno považovať záver markomanských vojen, kedy doznievala masová distribúcia stredogalskej sigillaty do Panónie (Gabler/Márton/Gauthier 2009, 214, obr. 7).

⁷ Podobná situácia bola zistená aj výskumom na Panskej ul. č. 19-21, vo vrstve č. 15/1 (Zachar/Rexa 1988).

Obr. 6. Fragment terry sigillaty (miska typu Drag. 37, dielňa Lezoux, Albucius, 2. pol. 2. stor.); nálezisko: Zelená ul. č. 10 - Ventúrska ul. č. 12 (Foto: O. Šilingerová, kresba: Z. Rabinová).

Abb. 6. Terra Sigillata Bruchstück (Schüssel vom Typ Drag. 37, Werkstatt Lezoux, Albucius, 2. Hälfte des 2. Jh.); Fundstelle: Zelená ul. 10 - Ventúrska ul. 12 (Foto: O. Šilingerová, Zeichnung: Z. Rabinová).

3. Bratislava-Staré mesto, Ventúrska ul. č. 12 - Zelená ul. č. 10, parc. č. 337 (obr. 3: 3)

(Pôvodne stredoveký meštiansky dom bol v rokoch 1993-1994 zbúraný a nahradený novostavbou).

Záchranný archeologický výskum bol vyvolaný budovaním nových suterénnych priestorov v nezastavanej časti parcely (Musilová/Lesák 1994; Lesák/Musilová/Hoššo 1996, 122-123). Autori výskumu B. Lesák a M. Musilová náhodne zistili, že za oploteným pozemkom prebiehajú výkopy stavebnými mechanizmami, pričom nový majiteľ parcely neohlásil stavebnú činnosť. Výkopové práce boli okamžite pozastavené, čo umožnilo preskúmať laténske vrstvy so závažnými nálezovými situáciami a nálezmi. Horizont neskorej doby laténskej (LTD2) bol rozoznateľný už na úrovni -125-126 cm od bodu $\pm 0 = 139,34$ m n.m.

K najvýznamnejším nálezom patrí objekt č. 1/94 – kovolejárska dielňa zistená na úrovni -210-275 cm od ± 0 . Na ploche približne 12 m² sa v nepravidelných odstupoch striedali štyri prepálené uhlíkové vrstvy o hrúbke 1-2 cm, mazanica a vrstvy homogénneho piesku (piesčitého substrátu). Striedanie sterilných piesčitých a uhlíkových vrstiev súviselo pravdepodobne s činnosťou, ktorá sa tu vykonávala. V objekte bolo počas výskumu objavených množstvo bronzovinových zliatkov, bronzových predmetov, úlomkov kovolejárskeho téglikov, železných predmetov a trosky. V blízkosti miest, kde sa používal otvorený oheň, sa veľmi rýchlo hromadili uhlíky a popol spolu s vedľajšími produktmi výrobného procesu. Keďže tu bolo zvýšené nebezpečenstvo požiaru, sterilný piesok mohol slúžiť aj ako prostriedok na hasenie ohňa, resp. aj ako izolačná vrstva. Vyskytol sa však aj iný názor, podľa ktorého ide o obnovovanie podlahy po opakovaných záplavách (Vrtel 2012, 167).

Z tohto objektu pochádza zaujímavý súbor nálezov – maľovaná neskorolátenská keramika (prír. č. 8/94), 114 úlomkov kovolejárskeho téglikov a dva celé kusy (prír. č. 13/94, 26/94, 34/94, 35/94, 54/94, 57/94), fragment odlievačskej formy, silne prepálené fragmenty tehál so stopami po bronzovine a železnej troske, bronzové neidentifikovateľné predmety, ako aj noricko-panónska zápona (prír. č. 70/94), tri republikánske mince – asy (prír. č. 69/94), minca typu Karlstein (prír. č. 38/94), bronzová neskorolátenská spona (prír. č. 37/94), bronzové nity (prír. č. 39/94), železná ostroha (prír. č. 30/94) a železná lícnica vojenskej prilby (73/94).

V bezprostrednej blízkosti tohto ateliéru sa nachádzalo aj otvorené ohnisko, resp. malá pec (obj. č. 2/94) na úrovni -221 cm od ± 0 . Zásyp pece o priemere 120 cm pozostával z deštrukcie tehlovočervenej farby. Z výplne pece, ako aj z jej okruhu, pochádza päť miskovitých mincí typu Karlstein a jedna minca typu Simmering (Musilová/Lesák 1996b) a fragmenty maľovanej keramiky.⁸ Lokalita sa nachádza v blízkosti iných dielní neskorolátenského oppida s kovolejárskou alebo mincovníckou činnosťou, ktoré boli doložené na Panskej ulici č. 19-21, Hviezdoslavovom námestí č. 14, Rudnayovom námestí č. 4, Ventúrskej ulici č. 5-7 a Michalskej ulici č. 9 (Musilová 1987a; Zachar/Rexa 1988, 55; Pieta/Zachar 1993, 153-154; Vrtel 2007; Vallašek 1972).

Z tejto polohy pochádza aj ojedinelý, nestratifikovaný fragment terry sigillaty (prír. č. 36/94, inv. č. AM/00173), ktorý sa našiel pri zbere, spolu s fragmentom tretej misky (mortária) a rímskej tehly (prír. č. 2/94; Musilová/Lesák 1994, 35). Ide o okrajový, druhotne prepálený črep z reliéfnej misky typu Drag. 37, s lesklým povrchom hnedočervenej farby (obr. 6). Jeho výzdoba pozostáva z vajcovca (CGP, obr. 35: 1), motívu medveďa doprava (O. 1589) a deliacej ozdoby (?). Bol vyrobený v stredogalskom hrnčiarskom centre Lezoux, v dielni majstra menom Albucius. Z chronologického hľadiska je dôležité, že výrobky tohto hrnčiara sú doložené aj v tzv. zánikových horizontoch z obdobia markomanských vojen

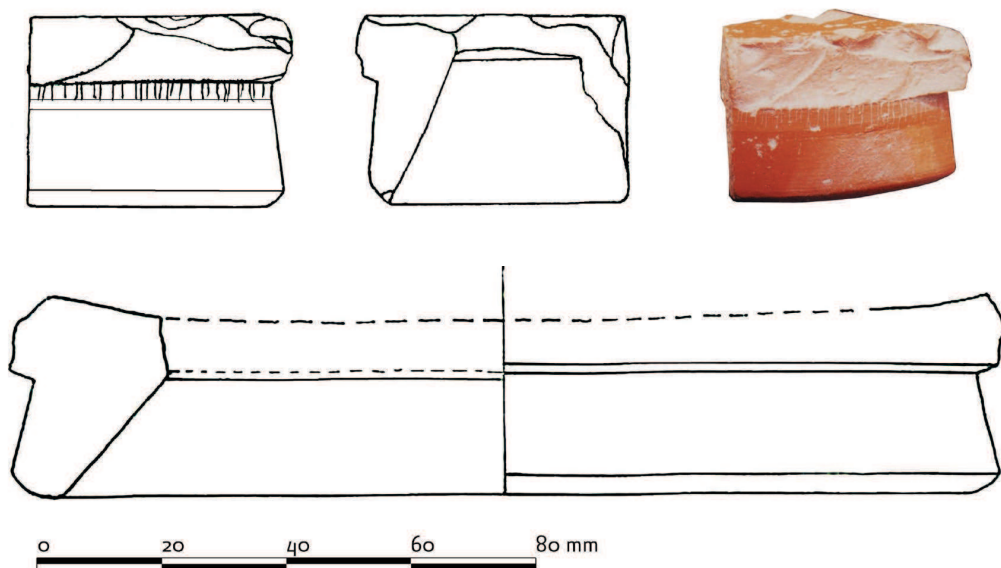
⁸ Identické črepy pochádzajú aj z výplne objektu č. 1/94.

na panónskom limite (napr. Quadrata, Arrabona: *Gabler 1994*, Tabela I; Carnuntum: *Gabler 2010*, 186). Z Gerulaty je známych päť exemplárov pochádzajúcich z rôznych kontextov – jeden z nich bol súčasťou inventára žiarového hrobu č. 109 na pohrebisku II, dva sa našli povrchovým zberom v areáli tohto pohrebiska (*Gabler/Pichlerová 1996*, 60) a ďalšie dva sú nestratifikovanými nálezmi z polohy Bergl (Albucius? – 1 ks, Albucius/Paternus II – 1 ks; *Kuzmová 1996*, 167). Albuciove výrobky sú okrem toho doložené aj vo vnútrozemí Panónie (napr. Gorsium, Baláca; *Gabler 1994*, tabula I). Ich spojitost s obdobím markomanských vojen potvrdzujú aj nálezy z barbarika, napr. z rímskeho oporného bodu v Mušove-Hradisku, datovaného medzi roky 172-180 (*Komoróczy 2008*; *Klanicová 2008*, 440-442). Územné rozšírenie tohto tovaru v naddunajskom barbariku dokladajú aj nálezy z germánskych sídlisk na juhozápadnom Slovensku – neďaleko toku Dunaja, ale aj v severnejšej oblasti Požitavia a Považia (Veľký Meder, Dvory nad Žitavou, Pobedim; *Kuzmová 1994*, 245).

4. Bratislava-Staré mesto, Rudnayovo nám. č. 4, parcela č. 467 (obr. 3: 4) (Meštiansky dom v správe magistrátu Hl. mesta SR Bratislavy)

Neskorobarokový meštiansky dom stojí v domovom bloku 12, v juhozápadnej časti pamiatkovej rezervácie Bratislava. Z urbanistického a stavebného hľadiska tvorí s domom č. 3 kompaktný celok, situovaný medzi Dómom sv. Martina a Panskou ulicou. Predstihový archeologický výskum tohto objektu sa uskutočnil v rokoch 1986-1987. Na základe jeho umiestnenia v medzipriestore hradbového a parkanového múru, t.j. v parkane západnej časti stredovekého mestského opevnenia, sa očakávalo odkrytie neporušeného pôdneho profilu od praveku až po výstavbu hradieb a získanie nových poznatkov týkajúcich sa stavby Vydrickej brány a jej vzťahu k hradbám (*Musilová 1987a*; *Musilová 1987b*, 74). V sondách č. 1 a 2/96, ktoré boli v priebehu výskumu prepojené, sa v stredovekých vrstvách č. 44 a 45, v hĺbke 120-130 cm od ± 0 = 140,29 m n. m., našiel aj fragment terry sigillaty (prír. č. 29/86, inv. č. AM/00175; *Musilová 1987*).

Uvedené vrstvy sa nachádzali pod dobovou niveletou terénu, pod vrstvou č. 43 s objektom z 11. stor. (*Musilová 1988*). Vrstvy č. 44⁹ a 45¹⁰ vznikli kumulovaním pôdneho profilu s nepriamym antropogénnym zásahom. Súbežné vrstvy mali spád západno-východným a severo-južným smerom. Sprievodný archeologický materiál pochádza pravdepodobne zo splachov privalových vôd, či už z oblasti bratislavského hradného kopca alebo dnešnej Kapitulskej ulice. Obsahoval množstvo keramických črepov (93 ks), zlomky kovových predmetov a zvieracie kosti. Okrem keramiky z 11. stor. sa tu našiel aj fragment laténskej keramiky, rímskej strešnej krytiny (*Musilová 1988*, tab. III: 1, 2; tab. VII: 5) a už uvedenej terry sigillaty. Ide o črep z prstencovej nôžky o priemere 10 cm, pravdepodobne z taniera typu Drag. 32,¹¹ s matne lesklým povrchom červenej farby. Na základe makroskopickej analýzy ho možno priradiť k produktom rheinzabernských dielni (obr. 7). K datovaniu tohto typu tanierov významnejšie prispeli nálezové situácie odkryté v Hornej Germánii a Raetii. Podľa nich sa tvar Drag. 32 nevyskytuje v kontextoch spájaných s markomanskými vojnami, ale je doložený až v nasledujúcom, severovskom období (súhrnne *Zanier 1992*, 132-135).

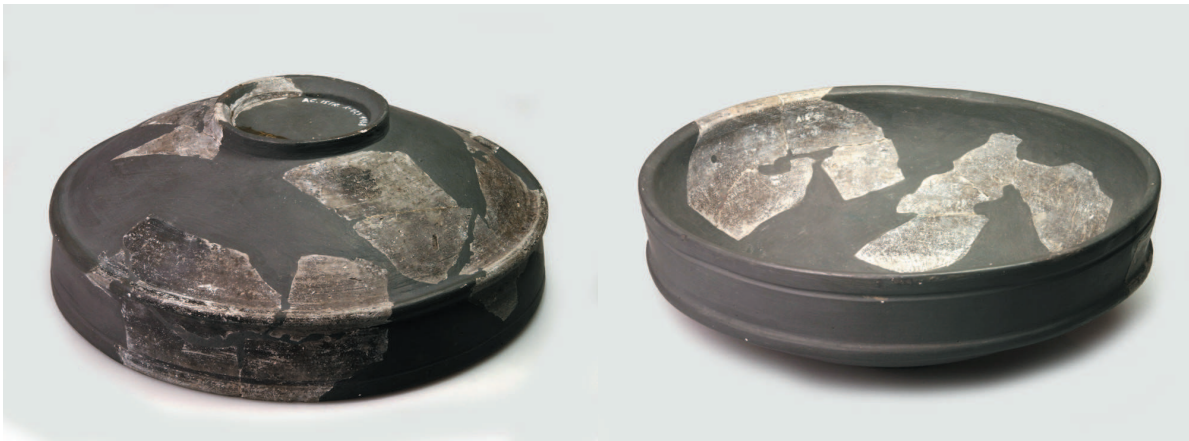
Obr. 7. Fragment terry sigillaty (tanier typu Drag. 32 (?), dielňa Rheinzabern, severovské obdobie); nálezisko: Rudnayovo nám. 4 (Foto: O. Šilingerová, kresba: L. Kováčik).

Abb. 7. Terra Sigillata Bruchstück (Teller vom Typ Drag. 32 (?), Werkstatt Rheinzabern, Severerzeit); Fundstelle: Rudnayovo nám. 4 (Foto: O. Šilingerová, Zeichnung: L. Kováčik).

9 Piesčitohlinitá, súdržná, heterogénna vrstva šedohnedej farby, s veľkým množstvom uhlíkov a lomovými kameňmi.

10 Hlinitá, súdržná, heterogénna vrstva hnedosivej farby, s jadrami mazanice, uhlíkmi a kamennou drťou.

11 Tento zlomok bol v minulosti omylom publikovaný ako typ Drag. 18/31 (*Kuzmová 1997*, 114-115).

Obr. 8 a, b. Zrekonštruovaná prstencová miska; nálezisko: Kapitulská ul. č. 2, Academia Istropolitana (Foto: L. Mišúrová, MMB).
 Abb. 8 a, b. Rekonstruierte Ringschüssel, Fundstelle: Kapitulská ul. č. 2, Academia Istropolitana (Foto: L. Mišúrová, MMB).

Zhrnutie

Väčšina analyzovaných zlomkov terry sigillaty pochádza z bezprostredného centra historického jadra Bratislavy, z pomerne blízkych lokalít (Hlavné námestie č. 2 a 7, Zelená ulica č. 10 a Ventúrska ulica č. 12). Z ich rámca sa mierne vymyká lokalita na Rudnayovom námestí č. 4, ležiaca juhozápadne od uvedených, aj keď iba vo vzdialenosti cca 150 m vzdušnou čiarou. Z hľadiska nálezových kontextov ich autori výskumu spájajú s vrstvami tzv. prechodného horizontu medzi neskorou dobou laténskou a včasným stredovekom, v ktorom štruktúry z doby rímskej neboli identifikované. Vo všetkých prípadoch ide o ojedinelé zlomky terry sigillaty, ktoré sa našli buď medzi neskorolátenskou keramikou (Hlavné nám. č. 2), spolu s početnejšou neskorolátenskou a niekoľkými fragmentmi rímskej keramiky (Hlavné nám. č. 7, obj. 10/94), zberom v blízkosti kovolejárskej dielne z neskorkej doby laténskej, spolu s fragmentom tretej misky (mortária) a rímskej tehly (Ventúrska ul. č. 12 – Zelená ul. č. 10, obj. 1/94) alebo v splachových vrstvách, spolu s neskorolátenskou a stredovekou keramikou a zlomkom rímskej strešnej krytiny (Rudnayovo nám. č. 4).

Z chronologického hľadiska možno terry sigillatu z tohto priestoru rámcovo datovať od druhej polovice 2. až do prvej tretiny 3. stor. po Kr. V rámci uvedeného obdobia je výraznejšie zastúpená reliéfnie zdobená terra sigillata zo stredogalskej dielne Lezoux, a to výrobkami majstrov Censorinus a Albucius, produkujúcich v období markomanských vojen, ktoré tu boli lokalizované v troch blízkych polohách (Hlavné námestie č. 2 a 7, Zelená ulica č. 10 – Ventúrska ulica č. 12). Jediný zlomok hladkej terry sigillaty pravdepodobne rheinzaberskej výroby, datovaný do nasledujúceho, severovského obdobia, bol situovaný v nevelkej vzdialenosti, juhozápadne od predchádzajúcich (Rudnayovo nám. č. 4).

Na základe doterajších nálezov zo stredodunajskej oblasti (tak z provincií, ako aj z príslušného barbarika) možno konštatovať, že v období markomanských vojen značne poklesol prílev terry sigillaty, ale nedošlo k jeho úplnému prerušeniu (Gabler 1994; Kuzmová 1994).

Svedčia o tom aj nálezy z historického centra Bratislavy. Po uzavretí mieru a stabilizácii hospodárskej situácie v Panónii za vlády Severovcov sa výrazne zvýšil jej dovoz, najmä z výrobných centier v Rheinzaberne, Westerdorfe a Pfaffenhofene, ktoré vo významnej miere zásobovali trhy v podunajských provinciách. Z tohto obdobia je však zo skúmaného územia Bratislavy známy iba jeden fragment z Rudnayovho námestia.

Z iných rímskych nálezov objavených v okolí týchto lokalít stojí za zmienku bronzová dvojuzlíková noricko-panónska spona typu A 236h (Garbsch 1965, 37) zo stratifikovanej vrstvy č. 12 na Hlavnom námestí (Zemková/Musilová 1989, 154-155, obr. 6, 7; Musilová 2012, 19, 20, obr. 6) alebo nález karneolovej gemy so zobrazením včielky z neskorolátenskeho objektu č. 5/98 odkrytého na Uršulínskej ulici (Lesák/Resutík 2000, 68) a rímskoprovinciálnej keramiky z 3.- 4. stor. (prír. č. 17/96, 19/96, 20/96, 22/96) z objektu č. 2/96 preskúmaného na Ventúrskej ul. č. 1 (Erdődyho palác; Lesák/Musilová 1996, 15). Okrem už vyššie uvedených fragmentov trecích misiek z plochy Hlavného námestia, Radničnej ulice, Zelenej ul. č. 10 – Ventúrskej ul. č. 12 a podlahovej dlaždice z Hlavného námestia sa pri archeologických výskumoch v minulosti našli aj fragmenty prstencových misiek šedej farby (obr. 8a, b).¹² Častým javom sú tiež sekundárne zamurované rímske tehly v stredovekých objektoch, napr. na Panskej ul. č. 19-21 (Baxa 1977, 50, obr. 11: 1, 2). Vzhľadom na veľké množstvo druhotne použitého rímskeho stavebného materiálu, ktorý sa tu našiel (tehly, časti architektonických článkov, opracovaných kamenných kvádrov) autori výskumu predpokladajú existenciu rímskej stavby v blízkom okolí (Melicherčík/Rexa 1986, 273). Taktiež v Dóme sv. Martina sa na niekoľkých miestach podarilo zistiť použitie rímskych tehál ako stavebného materiálu v stredovekých murivách. Najviac sa tieto nálezy koncentrovali v severojužnom múre odkrytom pod dlažbou v sektore VI, kde bol z nich vymurovaný súvislý úsek (Štefanovičová 2004, 21-22, obr. 9). Podľa T.

¹² Ide o nálezy z výskumu A. Valláška v roku 1968 na Kapitulskej ul. č. 17 a v rokoch 1983-1985 a na Panskej ul. č. 19-21, dnes v zbierkach Múzea mesta Bratislavy. Poznámka: Kapitulská 17 bola v čase výskumov označená ako Kapitulská 2a, Panská 19-21 ako Nálepková 19-21. Za informáciu ďakujeme K. Harmadyovej a B. Lesákovi.

Obr. 9. Tehla s kolkom LEG XIII (XIII. Légia Gemina Augusta, sídlia vo Vindobone, 2. stor.); nálezisko: Kláštor Klarisie, výskum v r. 2007 (Foto: B. Lesák).

Abb. 9. Ziegel mit Stempel LEG XIII (XIII. Légia Gemina Augusta, stationiert in Vindobona, 2. stor.); Fundstelle: Kláštor Klarisie, Grabung im Jahre 2007 (Foto: B. Lesák).

Kolníka a J. Rajtára išlo o rímske spólie – sekundárne zamurovanú rímsku strešnú krytinu s kolkami LEG XIII GMV z 3. stor. a rímsku tehlu v múre z konca 13. stor. ako uvádza T. Štefanovičová v publikácii o výskume v Dóme sv. Martina (Štefanovičová 2004, 22, obr.10; Kolník, 2012a, 241). Tehla s kolkom LEG XIII (2. stor. po Kr.) sa našla pri archeologickom výskume B. Lesáka v Kláštore Klarisie v odpadovej jame zo 14.-15. stor. (obr. 9).¹³

V historickom centre Bratislavy už nie je veľa voľných plôch, ktorých archeologický výskum by mohol priniesť nové zistenia o prípadnej rímskej zástavbe. Nepreskúmaná je z veľkej časti Kapitulská ulica a prilahlé parcely. Pri archeologickom výskume Starej radnice v Bratislave v rokoch 2008-2010 sa nenašiel žiadny rímsky stavebný materiál ani keramika. Na nádvorí, kde sa nálezy tohto druhu dali očakávať, sa však výskum z časových dôvodov obmedzil len na nutnú stavebnú hĺbku, ktorá dosiahla niveletu 12.-13. storočia (Musilová 2011).¹⁴ Nové poznatky by určite priniesol aj systematický výskum Primaciálneho námestia.

Diskutovaný je aj pôvod Vodnej veže, ktorá je situovaná v priestore predpokladaného brodu cez Dunaj a mala v stredoveku vojensko-strážnu funkciu (Klinčoková/Ferus 1982, 109; Baxa/Ferus/Klinčoková 1989, 162, obr. 1). Autori výskumu predpokladajú jej rímsky pôvod na základe stavebnej techniky, stavebného materiálu (pieskovecový vápenec z Litavských vrchov) a datovania uhlíkovej vrstvy pod základmi kvádrového muriva rádiokarbónovou metódou do 2.-3. stor. po Kr. (Klinčoková/Ferus 1982, 118). Počas novších výskumov na podhradí – Vydrici, boli východne od Vodnej veže zistené vrstvy s keramikou z doby rímskej, viaceré fragmenty nezdobenej terry sigillaty a rímskych tehál s kolkami (Štefanovičová et al. 2008, 251, 252, tab. 4, obr. 3). Jedným z dôvodov obmedzeného, pomerne malého počtu nálezov z doby rímskej môžu byť aj rozsiahle stredoveké a novoveké stavebné aktivity, ktoré zasiahli vrstvy tzv. prechodného horizontu. Na druhej strane, v dôsledku zvýšenej stavebnej činnosti a komercializácie archeológie, hlavne v 21. storočí, výsledky mnohých archeologických výskumov v historickom jadre Bratislavy ešte neboli publikované. Na stav bádania v tomto priestore nepriaznivo vplyva aj prerušenie kontinuity systematického výskumu Mestského ústavu ochrany pamiatok, ktorý bol zriadený Magistrátom Hl. mesta Bratislavy v roku 1968 na vykonávanie výskumnej činnosti hlavne v Pamiatkovej rezervácii Bratislava.¹⁵

Na záver možno zhrnúť, že výskyt terry sigillaty, ako aj prítomnosť ďalších, hoci sporadických nálezov rímskej proveniencie, získaných archeologickými výskumami Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave za posledných 30 rokov, dovoľujú predpokladať existenciu istej formy súvekeho osídlenia, príp. aj rímskych stavieb, na tomto strategicky dôležitom mieste v blízkosti severopanónskych hraníc.¹⁶

¹³ Nepublikovaný nález z archeologického výskumu B. Lesáka a kol. z MÚOP v roku 2007.

¹⁴ Autorkou archeologického výskumu v Starej radnici v rokoch 2008-2010 bola M. Musilová (MÚOP).

¹⁵ Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody bola založená v r. 1968 Národným výborom Hl. mesta Bratislavy, jej nástupníckou organizáciou sa v r. 1991 stal Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave.

¹⁶ The contribution has been written within the projects Vega No. 1/0045/14 and 1/0346/15.

LITERATÚRA

- Baxa 1977* – P. Baxa: Archeologický výskum historického jadra Bratislavy v roku 1976. AVANS v roku 1976, Nitra 1977, 49-54.
- Baxa/Ferus/Klinčoková 1989* – P. Baxa/V. Ferus/K. Klinčoková: Neznáma veža Vodnej veže v Bratislave? Arch. Hist. 14/89, 161-169.
- Bouzek/Ondřejová 1990* – J. Bouzek/I. Ondřejová: „Třetí zóna“ mezi Římem a barbarikem při noricko-pannoniském limitu. Arch. Rozhledy 42, 1990, 22-35.
- CGP* – J. Stanfield/G. Simpson: Central Gaulish Pottery. London 1958.
- Droberjar 1991* – E. Droberjar: Terra sigillata in Mähren. Funde aus germanischen Lokalitäten. Brno 1991.
- Eisner 1934* – J. Eisner: Bratislava v době pravěké a raně dějinné. In: Ročenka vědeckých ústavů města Bratislavy 1934. Bratislava 1934.
- Gabler 1994* – D. Gabler: Über die Aussagekraft der Terra Sigillata-Funde bezüglich der Zerstörungen in den Provinzen. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner, A. (Hrsg.): Markomannenkriege Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 355-369.
- Gabler 2010* – D. Gabler: Gallische Sigillaten in Carnuntum und auf dem Pfaffenberg. In: ANODOS 8/2008. Trnava 2010, 175-200.
- Gabler/Márton/Gauthier 2009* – D. Gabler/A. Márton/E. Gauthier: La circulation des sigillées en Pannonie d'après les estampilles sur sigillées lisses de Gaule, de Germanie et de la Région danubienne. Revue Archéologique de l'Est 58, 2009, 205-324.
- Gabler/Pichlerová 1996* – D. Gabler/ M. Pichlerová: Terra sigillata von Gerulata. In: K. Kuzmová/J. Rajtár (eds.): Gerulata I. Nitra 1996, 45-143.
- Garbsch 1965* – J. Garbsch: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. Münch. Beitr. Bd. 11, München 1965.
- Hoško 1992* – J. Hoško: Záchranný výskum vo vežovom dome na Hlavnom námestí v Bratislave. AVANS v roku 1991, Nitra 1992, 48-49.
- Klanicová 2008* – S. Klanicová: Horizont nálezů z období markomanských válek na příkladu terra sigillaty z Hradiska u Mušova. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová (edd.): Barbarská sídliště (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 439-452.
- Klinčoková/Ferus 1982* – K. Klinčoková/V. Ferus: Stavebno-historický vývoj Vodnej veže v Bratislave. Pamiatky a príroda Bratislavy 7, Zborník MSPSOP 1982, 109-132.
- Kolník et al. 1993* – T. Kolník/E. Krekovič/L. Snopko/J. Geržová/V. Ferus/J. Hečková: Doba rímska. Bratislava-mesto. In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 236-242.
- Kolník 2012a* – T. Kolník: Problém rímskych stavieb a germánskeho osídlenia v centre dnešného mesta. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): Dejiny Bratislavy I. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 240-243.
- Kolník 2012b* – T. Kolník: Na scénu prichádzajú Kvádi. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): Dejiny Bratislavy I. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 231-236.
- Komoróczy 2008* – B. Komoróczy: Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994-2007. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová (edd.): Barbarská sídliště (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 391-438.
- Kuzmová 1994* – K. Kuzmová: Die Markomannenkriege und der Terra Sigillata-Import im Vorfeld des nordpannonischen Limes. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 245-251.
- Kuzmová 1996* – K. Kuzmová: Auswertung der Sigillaten. In: J. Dekan: Terra sigillata in Rusovce-Bergl. Reperta annis 1964-1969 in memoriam prof. Ing. Alfréd Piffl. In: Gerulata I. Nitra 1996, 164-192.
- Kuzmová 1997* – K. Kuzmová: Terra Sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997.
- Lesák 2002* – B. Lesák: Predstihové archeologické výskumy na Ventúrskej ulici v Bratislave. AVANS v roku 2001, Nitra 2002, 111-118.
- Lesák/Musilová 1996* – B. Lesák/M. Musilová: Nálezová správa zo záchranného archeologického výskumu na Ventúrskej ul. č. 1 (Erdődyho palác) 1996. MÚOP 1996.
- Lesák/Musilová/Hoško 1994* – B. Lesák/M. Musilová/J. Hoško: Nálezová správa z predstihového výskumu na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác). MÚOP Bratislava 1994.
- Lesák/Musilová/Hoško 1996* – B. Lesák/M. Musilová/J. Hoško: Výskumy v štátnej pamiatkovej rezervácii Bratislava. AVANS v roku 1994, Nitra 1996, 121-124.
- Lesák/Resutík 2000* – B. Lesák/B. Resutík: Archeologické výskumy a nálezy v historickom jadre Bratislavy. AVANS v roku 1999, Nitra 2000, 65-84.
- Melicherčík/Rexa 1986* – M. Melicherčík/D. Rexa: Výsledky umelecko-historického a archeologického výskumu na Nálepkovej ulici č. 19-21 v Bratislave. Arch. Hist. 11/86, 271-279.
- Mráv 1999* – Zs. Mráv: AURELIUS MARTIALIS, NAUCLER(US) PORTUS (A)ENI. Zum Handelsleben des 3. Jh. n. Chr. in Brigetio. In: Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte 18/2. Münster 1999, 73-86.
- Musilová 1987a* – M. Musilová: Výskumná správa z predstihového archeologického výskumu na Rudnayovom námestí č. 4, parc. č. 467, v Bratislave. Výskumná správa MSPSOP č. V 740. Archív MÚOP Bratislava 1987, 22-24.
- Musilová 1987b* – M. Musilová: Výskum na Rudnayovom námestí v Bratislave. AVANS v roku 1986, Nitra 1987, 74.
- Musilová 1988* – M. Musilová: Nález objektu z 11. storočia na Rudnayovom námestí č. 4. Pamiatky a príroda Bratislavy 10. Bratislava 1988, 266-287.

- Musilová 2011* – M. Musilová: Archeologický výskum v Starej radnici v Bratislave v rokoch 2008 – 2010. AVANS v roku 2011, v tlači.
- Musilová 2012* – M. Musilová: Hlavné námestie v Bratislave – pohrebisko z 11. storočia. Bratislava, Zbor. MMB 24, 2012, 9-28.
- Musilová et al. 2014* – M. Musilová/A. Žitňan/J. Kováč/M. Horňák: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu NKP Bratislavský hrad – Severná terasa, plocha II a V. 1, č. 29/13. VIA MAGNA s.r.o. Vrútky 2014.
- Musilová/Lesák 1994* – M. Musilová/B. Lesák: Záchranný archeologický výskum na Zelenej ul. č. 10 – Ventúrskej č. 12 v roku 1994. Nálezová správa V1374, Archív MÚOP. Bratislava 1994.
- Musilová/Lesák 1996a* – M. Musilová/B. Lesák: Neskorolaténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave. Zbor. SNM 90, Arch. 6, 1996, 87-106.
- Musilová/Lesák 1996b* – M. Musilová/B. Lesák: Mince z neskorolatenských objektov v Bratislave (archeologický výskum 1991-1995). Slov. Num. 14, 1996, 207-213.
- Musilová/Minaroviech 2014* – M. Musilová/J. Minaroviech: Hypotetická rekonštrukcia Rímskej stavby I a skladu amfor v Zimnej jazdiarni na Bratislavskom hrade. In: Kolektívna monografia prednášok z konferencie Bratislavský hrad – dejiny, výskum a obnova, konanej v dňoch 22. - 23. 9. 2014 na Bratislavskom hrade v rámci projektu SEE Danube Limes Brand. MÚOP Bratislava 2014, 69-89.
- Novotný 1979* – B. Novotný: Das Oppidum von Bratislava. In: P. M. Duval/V. Kruta (eds.): Mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère. Actes du XXVIII colloque organisé à l'occasion du IXe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Nice, le 19 septembre 1976. Paris 1979, 205-211.
- Novotný 1987* – B. Novotný: Bratislava praveká. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986. Archív Hlavného mesta SSR Bratislavy. Bratislava 1987, 33-46.
- Ondrouch 1938* – V. Ondrouch: Limes Romanus na Slovensku. Bratislava 1938.
- Ortvay 1892* – T. Ortvay: Geschichte der Stadt Pressburg, 1. Band, erste Hälfte. Von den ältesten Zeiten bis zum Erlöschen des Arpadhauses. Pressburg 1892, 28-51.
- O. = Oswald 1937* – F. Oswald: Index of Figure Types on Terra sigillata "Samian Ware". Liverpool 1937, reprint London 1964.
- Pieta/Zachar 1993* – K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná (laténska). In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 143-209.
- Polla/Vallašek 1991* – B. Polla /A. Vallašek: Archeologická topografia Bratislavy. Bratislava 1991.
- Rajtár 2014* – J. Rajtár: Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádom. In: Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko. Štúdie. Zbor. SNM – Supplementum 8. Bratislava 2014, 107-140.
- Resutík 2014* – B. Resutík: Keltsko-rímska stavba II vo svetle antického stredomorského importu v keltskom prostredí. In: Kolektívna monografia prednášok z konferencie Bratislavský hrad - dejiny, výskum a obnova, konanej v dňoch 22. - 23. 9. 2014 na Bratislavskom hrade v rámci projektu SEE Danube Limes Brand, MÚOP Bratislava, 149-162.
- Rogers 1974* – G. B. Rogers: Poteries sigillées de la Gaule centrale: Part I – Les motifs non figures. XXVIIIe supplement a Gallia. Paris 1974.
- Schmidtová 2012* – J. Schmidtová: Rusovce: rímsky vojenský kastel Gerulata a jeho zázemie. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): Dejiny Bratislavy I. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 256-271.
- Šefčáková 1995* – A. Šefčáková: Neskorolaténske detské kostry z Bratislavy. In: Zbor. SNM 91, Prírodné vedy 41, 1995, 59-75.
- Štefanovičová 2004* – T. Štefanovičová a kol.: Dóm sv. Martina v Bratislave. Archeologický výskum 2002-2003. Bratislava 2004.
- Štefanovičová a kol. 2008* – T. Štefanovičová a kol.: Predbežná správa z archeologického výskumu Bratislavského Podhradia – Vydrica. Zbor. SNM 102, Arch. 18, 2008, 249-256.
- Varsík 2012a* – V. Varsík: Kastel Gerulata a ala I Cannanefatium civium Romanorum. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): Dejiny Bratislavy I. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 223-231.
- Varsík 2012b* – V. Varsík: Germánske sídla v 2. storočí. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): Dejiny Bratislavy I. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 236-238.
- Vallašek 1972* – A. Vallašek: Výsledky výskumu Academie Istropolitany v Bratislave. Arch. Rozhledy 24, 1972, 149-150.
- Vrtel 2007* – A. Vrtel: Zmena stavby pred dokončením – reštaurácia na Michalskej 9. Interný materiál, Odd. dokumentácie MÚOP V/1534, 2007.
- Vrtel 2012* – A. Vrtel: Keltské oppidum v Bratislave. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): Dejiny Bratislavy I. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 164-180.
- Vrtel et al. 2014* – A. Vrtel/B. Lesák/J. Kováč/I. Staník: Neskorolaténske osídlenie na nádvorí paláca Bratislavského hradu. In: Kolektívna monografia prednášok z konferencie Bratislavský hrad - dejiny, výskum a obnova, konanej v dňoch 22. - 23. 9. 2014 na Bratislavskom hrade v rámci projektu SEE Danube Limes Brand, MÚOP Bratislava 2014, 41-67.
- Zachar 1993* – L. Zachar: Neskorolaténske oppidum v historickom jadre mesta. In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 148-190.
- Zachar/Rexa 1988* – L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlatènzeitlichen Siedlungshorizont innerhalb des Bratislavaer Oppidums. Zbor. SNM 81, Hist. 28, 1988, 27-72.
- Zanier 1992* – W. Zanier: Das römische Kastell Ellingen. Mainz am Rhein 1992.
- Zemková/Musilová 1989* – M. Zemková/M. Musilová: Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In: Arch. Hist. 14/89, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně/Okresní Muzeum Praha-východ v Čelákovcích 1989, 149-160.

TERRA SIGILLATA IN FUNDKONTEXTEN AUS DEM HISTORISCHEN KERN VON BRATISLAVA (Grabungen in den Jahren 1986 – 1996)

KLÁRA KUZMOVÁ – MARGARÉTA MUSILOVÁ

Die analysierte Terra Sigillata (vier Bruchstücke) stammt von vier nahen Fundstellen im Zentrum des historischen Kerns von Bratislava (Hlavné nám. 2 und 7, Zelená ul. 10 - Ventúrska ul. 12 und Rudnayovo nám. 4) (Abb. 3). Dieser Fundkomplex ist rahmenhaft in die 2. Hälfte 2. Jh. bis 1. Drittels des 3. Jh. n. Chr. datiert. Es handelt sich vorwiegend um reliefverzierte Terra Sigillata aus Mittelgalien aus der Zeit der Markomannenkriege (Drag. 37, Lezoux, Censorinus, Albusius; Abb. 4-6) und um ein glattes Terra Sigillata Bruchstück aus dem Rheinland von der Severerzeit (Drag. 32; Abb. 7, Rheinzabern).

Stratigraphisch gehören diese Funde in den sog. Übergangshorizont zwischen der späten Latènezeit und dem Frühmittelalter, in dem Strukturen aus der römischen Kaiserzeit nicht identifiziert wurden. In allen Fällen handelt es sich um einzelne Bruchstücke die gefunden wurden: zwischen der spätlatènezeitlichen Keramik (Hlavné nám. 2), oder zusammen mit den zahlreicheren spätlatènezeitlichen und einigen Bruchstücken römischer Keramik (Hlavné nám. 7, Obj. 10/94), oder als Lesefunde in Nähe der Metallgusswerkstatt aus der späten Latènezeit - zusammen mit einem Reibschüsselbruchstück und einem römischen Ziegel (Zelená ul. 10 – Ventúrska ul. 12, Obj. 1/94) oder in den Spülschichten zusammen mit spätlatènezeitlicher und mittelalterlicher Keramik und einem römischen Dachziegelbruchstück (Rudnayovo nám. 4).

Auf Basis der bisherigen Funde vom Mitteldonauebiet (so aus den Provinzen, wie auch dem angrenzenden Barbarikum) kann man festhalten, das der Zufluss von Terra Sigillata während den Markomannenkriegen beträchtlich sank, aber es kam nicht zu seiner gänzlichen Unterbrechung (Gabler 1994; Kuzmová 1994). Es zeugen darüber auch die Funde vom historischen Kern von Bratislava. Nach dem Friedensschluss und Stabilisierung der wirtschaftlichen Situation in Pannonien in der Severerzeit wurde der Import von Terra Sigillata deutlich erhöht, vor allem von den Produktionszentren in Rheinzabern, Westerndorf und Pfaffenhofen, die im bedeutendem Maß die Märkte in den Donauprovinzen belieferten. Von dieser Zeit ist nur ein Sigillata-Bruchstück vom untersuchten Gebiet aus Bratislava, vom Rudnayovo nám., bekannt.

Die römische Besiedlung des historischen Zentrums von Bratislava wurde bisher durch die archäologischen Grabungen nicht eindeutig bestätigt. Die Forscher haben sich in der Vergangenheit hauptsächlich auf ältere Schriftquellen berufen, z. B. auf die Funde römischer Straßen, die römischen gestempelten Ziegel (Abb. 1), über Gegenstände die in den Sammlungen des heutigen Stadtmuseums von Bratislava oder den erzbischöflichen Sammlungen in Esztergom deponiert sind (Ortvay 1892, 41-42; Eisner 1934, 74; Ondrouch 1938, 28, 58; Polla/Vallašek 1991, 95; Kolník et al. 1993, 236-242). Von neueren römischen Funden, die in Nähe der untersuchten Fundstellen im vergangener Zeit gefunden wurden, steht für eine Erwähnung nur eine bronzene norisch-pannonische Fibel des Typs Almgren 236h vom Hlavné námestie (Zemková/Musilová 1989, 154-155, obr. 6, 7; Musilová 2011a, 19, 20, obr. 6), oder der Fund einer Karneolgemme mit Bienendarstellung von der Grabung in Uršulínska ul. (Lesák/Resutík 2000, 68) und provinzialrömische Keramik vom 3.- 4. Jh. aus Ventúrska ul. 1 (Erdödy-Palais; Lesák/Musilová 1996, 15) zur Verfügung. Außer Reibschüsselbruchstücken vom Hlavné námestie (Abb. 2), der Radničná ul., der Zelená ul. 10, der Ventúrska ul. 12 und der Bodenziegel Hlavné námestie wurden auch Bruchstücke von grautonigen Ringschüsseln gefunden (Abb. 8a, b). Eine häufige Erscheinung sind auch sekundär eingemauerte römische Ziegel in mittelalterlichen Objekten, z. B. auf Panská ul. 19-21 (Baxa 1977, 50, obr. 11: 1, 2; Melicherčík/Rexa 1986, 273), im St. Martins Dom (Štefanovičová 2004, 21-22, obr. 9, 10; Kolník, 2012a, 241) und auch im Klarissenkloster (Abb. 9; unpublizierter Fund von der archäologischen Grabung von B. Lesák vom MUOP vom J. 2007).

Das Vorkommen von Terra Sigillata, wie auch die Gegenwart weiterer, obzwar sporadischen Funden römischer Provenienz, die durch archäologische Grabungen des Städtischen Instituts für Denkmalschutz in Bratislava in den letzten 30 Jahren gewonnen wurden, ermöglichen auf diesem strategisch wichtigem Platz in Nähe der nordpannonischen Grenze die Existenz einer gewissen Form gleichzeitiger Besiedlung, bzw. auch von römischen Bauten voraussetzen.

Klára Kuzmová
Trnavská univerzita v Trnave
Katedra klasickej archeológie
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
klara.kuzmova@truni.sk

Margaréta Musilová
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave
Uršulínska 9
811 01 Bratislava
margareta.musilova07@gmail.com

Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
Bratislava 2016
ISBN 978-80-8060-383-0

